

**СЕМНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОСНОВА ВИДІЛЕННЯ
ОНОМАСІОЛОГІЧНОГО КЛАСУ «МИСЛЕННЯ»
(на прикладі групи предикатів зі значенням «иметь намерение»)**

Тетяна КАРЛОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглядається коло проблем, пов'язаних із застосуванням методу компонентного аналізу та виділенням лексико-семантичних парадигм. Проводиться практичний семно-компонентний аналіз предикатів російської та французької мов зі значенням «иметь намерение».

The paper deals with the problems of the componential analysis method and apportionment of lexico-semantic paradigms. Practical componential analysis of Russian and French predicates with the meaning «to have intention» is realized.

Усі існуючі дослідження, об'єктом яких стає дієслово, не вичерпують широкого кола проблем, пов'язаних з його особливим статусом у мові, з його широкою семантикою, з його можливостями вербалізувати концепти і організуватися у певні лексико-семантичні парадигми.

Одним з перших питань, що мають бути оговорені у рамках ономасіологічної роботи, є питання номінативного статусу дієслова. Теорія номінації у своїх витоках базувалася на дослідженні іменника, чия номінативна функція безсумнівна та зрозуміла. У ході свого розвитку ця теорія не змогла оминати іншу не менш важливу частину мови – дієслово. Наразі вважається, що дієслово у сфері номінації поступається іменнику [7: 104]. Можливо саме цей факт зумовлює наявність великої кількості досліджень концептів через аналіз іменників, а протиставлення імені дієслову пояснює перевагу його вивчення як структурно-граматичної категорії. Хоча, як вважає В. В. Виноградов, дієслово більш здатне до семантичного розгортання своєї семантики, до відокремлення від прямих, конкретних значень у сферу актів духовного життя (тут і далі переклад наш – Т.К.) [цитуються за: 13: 67]. Коло найменувань, пов'язаних з дієсловом, викликає значні труднощі при дослідженні, тому що сфера його референції невизначена; не предметність цієї сфери та констатація відносин вимагають аналізу категорії відношення, а функціональна навантаженість відтісняє усі інші його функції. Як вказує Кероп'ян А. Р., основну особливість дієслова вчені вбачають у його синтаксичному статусі, тому що дієслово є потенційною синтагмою [6]. Ця зосередженість науковців на функціональному аспекті існування дієслова зумовлює **актуальність** запропонованої статті, яка зорієнтована на його семантичне вивчення. **Темою** дослідження постає семно-компонентний аналіз як основа виділення ономасіологічного класу «мислення» на прикладі групи предикатів зі значенням «иметь намерение». Зазначена вище тема вимагає вирішення наступних **завдань**:

- с) розглянути особливості дієслова як номінативної одиниці;
- д) визначити статус та термінологічну назву угруповання предикатів мислення як складової лексичної системи;
- е) навести практичний семантико-ономасіологічний аналіз предикатів зі значенням «иметь намерение».

В ході роботи використовувалися **метод** дефініційного аналізу, метод компонентного аналізу та описовий метод.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді парадигми предикатів як ономасіологічного класу. Його **теоретична цінність** визначається застосуванням на практиці нового розуміння номінативної функції словосполучення та розробкою понятійного апарату семантико-ономасіологічного підходу, а можливість використання теоретичних положень у курсах лексикології та ономасіології підтверджує **практичну значимість**.

Смисловий об'єм дієслова ширше, ніж у іменника, а межі смислового варіювання більш рухливі [9: 421]. І саме цей встановлений факт робить його семантику значно глибшою і схильною до численних коливань та перетворень. Дієслово виражає не окреме поняття, як іменник, а містить у собі цілу думку. Тому при теоретичному вивченні значення дієслова необхідно враховувати його екстралінгвістичну зумовленість. Його денотатом є ситуація, до складу якої входять субстанції з їх ознаками і процеси з їх характеристиками. Апресян Ю.Д. називає дієслова прототипічними іменами дій, діяльностей, поведінки, процесів та ін.

(предикатні імена – термін Арутюнової Н. Д.) [1: 33]. Тобто вони у своїй номінативній функції називають ситуацію та виявляють категорію «ознака». Як доводить Кубрякова Е.С., з ономасіологічної точки зору все різноманіття дієслівних значень можна звести до єдиного інваріантного смислу – усі дієслова «предикують» імені певну ознаку, тобто всі вони описують властивості предметів і характеризують їх [7: 34; 13: 39].

Дієслова поділяються на предикати дії, процесу та стану (динамічні та статичні) [2]. Змістовою основою дієслова є ономасіологічна категорія «процесуальність» [7: 47]. Називаючи дію чи стан, воно приймає значення, які відображають характер дії, особливості протікання процесу, спосіб його реалізації, його джерело та кінцевий результат. У семантичному плані дієслово має не просто лексичне значення, а містить у собі макет майбутнього речення, або майбутньої «маленької драми» за Л. Теньєром [5]. Сентенберг І. В. розглядає значення дієслова через семантичне відношення процесуальної ознаки (V), суб'єкту (S), об'єкту (O), адвербіалу (D). Він вважає, що саме через це відношення дієслово відображає та інтерпретує дійсність. Важливим, на наш погляд, є його уявлення про елементи S, O, D не як про валентності чи аргументи, а як про категоріальні семи [11: 34; 9: 135]. Саме таке розуміння дає можливість зосередитися на семантичному складі дієслівного значення.

Другим питанням, що повинне бути окресленим, є питання назви того системно-структурного угруповання, яке утворюють предикати на основі парадигматичних відносин. Найчастіше в даному випадку застосовуються терміни лексико-семантична група або тематична група, в основі виділення яких лежать денотативний та парадигматичний принципи. Васильєв Л. М. зазначає, що виокремлення із мовної системи лексичних груп спирається, як правило, на інтуїцію мовців (дослідника), на їх знання про реальну дійсність [2: 11]. На нашу думку, таке тісне переплетіння знань про екстралінгвістичні фактори та власне мовних парадигматичних ознак призведе до протилежного тлумачення різними науковцями сутності цих понять. З точки зору ономасіологічного підходу вважається логічним використання у якості назви парадигми предикатів терміну ономасіологічний клас (далі – ОК). Під ономасіологічним класом розуміється певна парадигматична підсистема загальної лексичної системи мови, що об'єднує слова та словосполучення, які призначені для найменування одного поняття (вербалізують частину одного концепту) і мають спільні інтегруючі компоненти значень. Словосполучення розуміються нами як «номінативно призначені знаки з монолітною семантикою» [10: 26]. Як видно з цього визначення, словосполучення дієслів з іменниками, які містять у собі архісеми класу, прирівнюються функціонально до дієслів, тому одиниці ОК «мислення» мають загальну назву предикатів. Особливість цих предикатів полягає у тому, що архісема в них виражена експліцитно за допомогою окремого слова у словосполученні. Але вони називають один денотат і номінують одне поняття. Саме про ці особливості словосполучень йдеться мова в «теорії свободних словосполучень», розробленій Теркуловим В.І., який трактує їх як аналітичні лексико-семантичні варіанти номінативи. У вільних словосполученнях відбувається актуалізація тих чи інших семантичних множників головного слова у залежному, яке стає вербалізованим компонентом семантики головної лексики [12: 108].

Польовий характер лексико-семантичних парадигм передбачає розуміння значення як ієрархічної системи розрізняючих ознак. Інструментом для їх декодування є компонентний аналіз, який на сучасному етапі досяг значного теоретично-практичного розвитку, хоча проблема невизначеності термінології залишається актуальною й досі [4]. Сутність цього методу полягає у припущенні, що за допомогою кінцевого набору семантичних компонентів (сем) можливо описати більшість лексичних одиниць. Техніка пошуку і виокремлення цих компонентів зводиться до розгляду слів, аналізу їх значень (словарних дефініцій) та виділення деяких ознак, які розділяють слова на класи та семантичні групи. В свою чергу сема складається з семантичного множника (категоріальний чинник) і семантичного конкретизатора (конкретне слово у складі значення). Таким чином, значення кожного слова може бути представленим у вигляді певного набору семантичних множників, які в різних лексемах будуть мати різне або тотожне наповнення, виходячи з опозитивного характеру парадигматичних відносин. Мирончук М. В. вважає, що для дієслів кількість таких сем може

відповідати кількості питань, що ставляться до слова: Яка дія? Хто її здійснює? На кого вона спрямована? З якою метою? Яким чином? Який результат? [8: 21–22].

Найбільш абстрактні семи дозволяють характеризувати дієслово як таке і виявляють сутність його існування у мові. Так, Гайсіна Р. М. виділяє семи «становлення» (для динамічних дієслів) і «буттєвості» (для статичних дієслів). Далі йде розподіл на семи «дія», «стан», «відношення», які конкретизуються іншими семами, що лежать в основі виділення парадигм [3: 16].

Архісема «мысль», покладена в основу виділення ономасіологічного класу «мислення», є інтегральною семою групи предикатів зі значенням «иметь намерение». Усі предикати даної групи (відібрані методом суцільної вибірки зі словника російської мови за ред. Євгенєвої А. П.) поділяються на три підгрупи, які по суті можливо вважати синонімічними рядами. Перша підгрупа з базовою лексемою «**намериваться** – иметь намерение, предполагать сделать что-л.» нараховує дієслова (**намереваться, предполагать, предполагаться, рассчитывать, собираться, хотеть, думать, планировать (разг.), норовить (разг.), 2. метить (уст.), вознамериться (уст.)**), у значеннях яких були виділені лише інтегральні семи «в будущем», «вероятность», «сделать что-л». Подані семи маніфестують наступні семантичні множники: «часова направленість наміру», «семантична модальність (вірогідність або впевненість у реалізації наміру)», «мета (фінітив за Селівановою)». Наприклад, *Не найдя другого выхода, Толстой намеревался продать родовое имение Ясная Поляна...* (Смоленская газета 25.12.09 13:03).

Необхідно також зазначити, що вищеназвані семи виступають у ролі інтегральних для групи «иметь намерение», тоді як у межах всього ОК по відношенню до архісеми і решти груп вони є диференційними і служать передумовою для виокремлення зазначеної групи. Аналіз прикладів вживання даних лексем, а точніше їх ЛСВ, дозволяє вивести наступну модель формування їх значень: S+P (дієслово)+F (інфінітив), де S – суб'єкт, P – предикат, виражений дієсловом, F – мета дії, виражена інфінітивом.

До другої підгрупи з базовою лексемою «**задумывать (сов. задумать)** – мысленно решить сделать что-л.; замыслить» належать дієслова: **замыслить (замышлять), замахнуться, затевать (сов. затеять) (разг.), загадывать (сов. загадать) (разг.), умышлять (уст.), злоумышлять (уст.)**. У рамках цієї підгрупи вже спостерігається ускладнення значень за диференційними і потенційними семами. Наразі виділена диференційна по відношенню до попередньої підгрупи сема «решение – обдуманное намерение». Множник «семантична модальність» набуває іншого конкетизатора: вірогідність реалізації наближається до впевненості завдяки появі семи «обдуманное», яка характеризує передумови наміру. Значення окремих дієслів доповнюються ще деякими новими семами. Так, до семного наповнення дієслова **замахнуться** (сделать что-л) входить диференційна сема «что-л. трудное», яка характеризує якість мети; до дієслова **затевать (сов. затеять)** – сема «начать». У лексеми **злоумышлять** «задумывать что-л. преступное» диференційною є сема «преступное». Таким чином, додаються диференційні семантичні множники «якість наміру», «якість мети», «стадія процесу». Модель значення буде дещо іншою: S+P (дієслово)+F (інфінітив або іменник): *Затевать такую дорогую процедуру, как обмен купюр, абсолютно нецелесообразно* (www.ufs.com.ua/.../fcomments.php?CommentID=925). В мэрии задумали обустроить "Липецкое городище" и учредить медаль Митрофана... (Липецкие новости 18.12.09 16:23).

До складу третьої підгрупи входять дієслова з інших ЛСГ, в основному на позначення фізичної дії, які внаслідок метафоричного переносу та сполучуваності зі словами **план, намерение, цель, умысел** утворюють предикати зі значенням «иметь намерение»: **зреть (созревать, сов. созреть), строить (сов. построить), зародиться, появиться, возникнут (о плане, о намерении); иметь (сов. возыметь) намерение, желание, иметь целью, иметь умысел**.

При збереженні головних інтегральних сем, предикати **зародиться, появиться, возникнут (о плане, о намерении)** мають диференційну сему «начало», а предикати **зреть (созревать, сов. созреть), строить (сов. построить)** – «развиваясь», які вказують на стадію розвитку процесу. Інші предикати констатують факт наявності наміру (**иметь (сов.**

возиметь) намерение, желание, иметь целью) або уточнюють його якість (иметь умысел – «тайное, предосудительное намерение»). З вищевикладеного видно, що у семному наповненні цієї підгрупи присутні диференційні семи «начало», «развиваясь», «предосудительное». Вони є конкретизаторами наступних семантичних множників: «стадія», «якість наміру». У їх значеннях існує також потенційна сема «плохое», яка буде маніфестована лише у певному контексті. Наприклад, *Нужно действовать на предупреждение: не давать им повода замыслить недоброе* (Новая газета. – 16.12.09).

Значення у даній підгрупі складаються за моделлю: S+P(V+N)+F (інфінітив або іменник), де S – семантичний суб'єкт, P – предикат, виражений дієсловом V та іменником N: *Тогда у Миронова созрел план избавиться от неудобного бизнесмена* (<http://www.gzt.ru/topnews/accidents/277889.html>).

Враховуючи польовий характер ОК, зазначимо, що ядро групи представлене наступними предикатами: намериваться, иметь намерение, а на її периферії знаходяться лексеми застарілі або такі, що належать до розмовного стилю: злоумышлять, вознамериться, метить (уст.); загадывать, загадывать, затевать, норовить, планировать (разг.).

Аналіз подібної групи предикатів (**prétendre, se disposer, viser, envisager, s'apprêter, projeter, aspirer, se préparer, comploter, vouloir, compter, penser, désirer; mûrir, bâtir, construire, faire, nourrir, échafauder; ourdir, brasser, manigancer, couver, tramer, machiner (vx), brasser (vx) (projet, dessein, complot); arriver, surgir (projet); avoir l'intention, envie, aspiration, projet, dessein, but**) французької мови (вибірка зроблена зі словника LaRousse) дозволяє виявити схожості та розбіжності семного наповнення їх значень. По-перше, предикати були поділені на дві підгрупи (дієслова та словосполучення), бо сема, яка б уточнювала вірогідність реалізації задуманого, не була знайдена. По-друге, інтегральні семантичні множники залишаються незмінними. Наприклад, *Dans le même temps le roi [Henri III] projetait de faire mourir Guise, et Guise de faire détrôner le roi* (VOLT. <http://dictionnaire.sensagent.com>).

Диференційний множник «стадія» з конкретизатором «тривалість» проявляється в значеннях дієслів **prépare, méditer** – «réfléchir utilement pour une opération à réaliser» та словосполучень **murir, bâtir, construire, faire, nourrir, échafauder, machiner (vx), brasser (vx) (projet, dessein, complot)** – «préparer longuement un projet»; з конкретизатором «поява, початок» – **arriver, surgir (projet)** – «se manifester brusquement»; з констатацією факту наявності – **avoir l'intention (envie, projet, aspiration, but)** – «posséder qch». По-третє, стосовно множників «якість мети» та «якість наміру» спостерігаються деякі відмінності. Сема «плохое – complot», яка була здебільше факультативною в російській мові, у французькій – стає диференційною для цілого ряду предикатів: **comploter, couver, tramer, machiner, ourdir, brasser, manigancer**, а множник «якість мети» реалізується потенційно: *Ils avaient comploté de livrer une porte de la ville à l'ennemi. Laissons mûrir le dessein de ce voyage de traverse comme une opinion probable dans Pascal* (SÉV. 23 avr. 1690; <http://dictionnaire.sensagent.com>).

Модель значення розглянутих предикатів: S+P або P (V+N)+F (інфінітив або іменник), де зазначено, що предикат може потребувати постпозиції інфінітиву у якості вказівки на мету або наявності іменника. Ця модель фактично співпадає з моделлю для російських предикатів. Ядро групи складають **prétendre** та **avoir l'intention**, периферію – **machiner (vx), brasser (vx)**.

В ході дослідження були зроблені наступні висновки. Архісема ОК маніфестується в предикатах даної групи в складі їх головної диференційної семи «намерение». Семне наповнення значень предикатів обох мов може бути подане через наступні множники: інтегральні – «часова направленість думки», «семантична модальність (можливість, вірогідність або впевненість у реалізації)», «мета»; диференційні – «якість наміру», «якість мети», «стадія процесу». Особливістю множників «якість наміру» та «якість мети» є їх можливість виступати у ролі диференційних та потенційних у межах однієї групи в залежності від предикату та додатку. Загальна модель значення виражається формулою: S+P або P (V+N)+F (інфінітив або іменник), де S розуміється саме як семантичний суб'єкт за наявності випадків незбігу граматичного та семантичного суб'єктів.

Перспективою подальших розвідок постає питання моделювання значень в інших мовах та семно-компонентний аналіз предикатів інших груп зазначеного ономасіологічного класу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Исследование по семантике и лексикографии. Парадигматика. Том 1. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
2. Васильев Л. М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики // Семантические классы русских глаголов: Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск: Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 11–14.
3. Гайсина Р. М. К семантической типологии глаголов русского языка // Семантические классы русских глаголов: Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск: Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 15–21.
4. Гульга Е. В., Шендельс Е. И. О компонентном анализе значимых единиц языка // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 291–314.
5. Кадола Т. А. Русские ментальные глаголы в аспекте полиситуативности: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Кемерово, 2004. – 189 с. Режим доступа: www.lib.ua-gu.net/diplom/dcode-10.02.00-year-2004.html.
6. Кероп'ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 20 с.
7. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасіологічному освітленні. – М.: Наука, 2001. – 115 с.
8. Мирончук М. В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 182 с.
9. Общее языковедение: внутренняя структура языка. / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
10. Рудяков О. М. Принципи і методи побудови функціональної моделі лексики російської мови: автореф. дис. ... доктор филол. наук. – Сімферополь: Видавництво СДУ «Крымский архив», 1998. – 36 с.
11. Сентенберг И. В. Некоторые особенности лексического значения глагола. На материале английского языка // Проблемы изучения слова: семантика, структура, форма. – Калинин: Изд-во Тверск. гос. ун-та, 1990. – С. 33–40
12. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасіологіческом аспекте: дис. ... доктор филол. наук: 10.02.02. – Горловка, 2008. – 472 с.
13. Языковая номинация: виды наименований / А. А. Уфимцева, В. Н. Телия. – М.: Наука, 1977. – 360 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Карлова – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, викладач кафедри латинської мови та медичної термінології Донецького національного медичного університету ім. М. Горького.

Наукові інтереси: семантика, ономасіологія.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СИГНІФІКАТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проводиться зіставний аналіз лексичних одиниць, що входять до ядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату мудрість в українській та англійській мовах.

The paper deals with the contrastive analysis of the language units, which characterize the nucleus of the lexico-semantic field of the signification WISDOM in the Ukrainian and English languages.

У сучасному мовознавстві спостерігається підвищення інтересу до зіставлення семантичних структур мов та семантичного аналізу слів різних мовних систем (В. Аракін, Л. Бархударов, В. Бріцин, Ю. Жлуктенко, Л. Дідківська, А. Лучик, М. Фабіан, G. Firth, F. Kiefer, G. Kogunets та ін.). Основним завданням семантичної типології виступає виявлення змістовних семантичних типів та семантико-типологічна класифікація мов, а також дослідження семантичних типів з точки зору їх психолінгвістичної інтерпретації, що відкривають семантичні закони мовленнєвої діяльності людини. Саме семантична типологія, на думку Б. Городецького «...покликана дати явну характеристику мовних механізмів організації інформації, що відображає безкінечну різноманітність екстралінгвістичного світу» [3: 259]. Семантико-типологічні характеристики є більш стабільними, бо, як зазначає Е. Сепір, «концептуальний тип виявляє тенденцію утримуватися найдовше» [8: 114].

Як зазначає У. Вейнрейх, «цілком зрозуміло, що опис словника будь-якої мови... – це настільки об'ємне завдання, що для цілей типологічного зіставлення необхідно шукати методи вибіркового дослідження лексики» [2: 220]. Зіставлення обмеженої кількості лексико-семантичних груп слів є одним із способів такого дослідження. При цьому виконується головна умова типологічного дослідження взагалі, згідно з якою зіставленню піддаються системно організовані об'єкти, оскільки система є основою для типології [11].